

## Forstadsvækst og kvarterdannelse

Kvarterdannelse og forstæder i 400 år

*Peter Dragsbo*

Omkring 1980 blev »stationsbyerne« opdaget på næsten samme tid af etnologer, arkitekter og historikere og i de følgende år gjort til genstand for en omfattende tværfaglig udforskning, der placerede de nye byer på landkortet som et historisk bymiljø med selvstændig karakter og bevaringsværdi. Det samme er – efter ansatser i 1970'erne – nu ved at ske med »forstæderne«, dvs. de store kvarterer, skabt af byvæksten især i dette århundrede. Lokalhistoriske arkiver og museer har været igangsatte, og siden 1990 har disse diskuteret perspektiver og muligheder i forstadsundersøgelser i en faglig samarbejdsreds, ligesom forstæder og kvarterdannelse var emner på SLA's byhistoriske seminar i efteråret 1992.

I et relevant og velskrevet indlæg i *Fortid og Nutid* 1992, hefte 4, gav en af forstadsforskningens pionerer, Poul Sverrild, en oversigt over de københavnske forstadskvarterers udvikling og deres strukturelle forandring i nyeste tid, ligesom han diskuterede muligheden for at definere forstadsbegrebet mere fagligt. Poul Sverrild forkastede med rette de enten rent statistiske eller rent funktionelle definitioner, til fordel for et mere dynamisk begreb, bundet til industrialiseringen som historisk epoke og med karakteren af rent boligområde som et centralt begreb. Herudfra fremsatte han bl.a. den tankevækkende tese, at egentlige »forstæder« vil forsvinde i et postindustrielt samfund, hvor det gamle forhold mellem bycenter og byperiferi ændres til en mere diffus og overordnet struktur.

I det følgende vil jeg stille spørgsmålet om, hvorvidt »forstaden« overhovedet kan defineres som et tidsbundet, byhistorisk fagbegreb på linie med veldefinerede(?) størrelser som købstaden, fæstningsbyen, fabrikssamfundet, de nye byer osv.

Den almindelige brug af ordet »forstad« rækker langt tilbage. Brændende forstæder betegnede indledningen til såvel svenskernes belejring af København 1659 som tyrkernes belejringer af Wien 1529 og 1683. Londons vækst med nye, privat planlagte boligkvarterer, som startede i de første årtier af 1700-tallet, anses af mange byhistorikere som starten på den moderne forstad (*suburb*).<sup>1</sup> Også København havde, trods demarkationsbestemmelsernes hårde begrænsninger, flere forskellige forstadsdannelse inden 1857 (frigivelsesåret for bebyggelsen uden for voldene). Blandt de mest markante var rækken af især oplandsbetjenende handels- og gæstgivergårde på Vesterbro,<sup>2</sup> samt de voksende klynger af småhuse i Sundbyerne. I begge tilfælde var der imidlertid tale om en fysisk forlængelse af kvarterfunktioner bag voldene, henholdsvis Vestergadekvarteret og Christianshavns baggader. I de danske købstæder, hvor grænserne ikke var så faste, er der fra midten af 1700-tallet og frem talrige eksempler på udvidelse af byport/accisegrænsen på grund af nye købmandsgårde ud langs indfartsvejene.<sup>3</sup>

Ved midten af 1800-årene skete den almindeligste udvidelse af byområdet i de nordeuropæiske byer dog ved frem-

væksten af »vilde« proletarforstæder. Det gælder f.eks. Kristiania,<sup>4</sup> en række svenske byer<sup>5</sup> samt herhjemme især de større østjyske og fynske købstæder. Baggrunden var en vækst i arbejderbefolkningen, som indvarslede industrialiseringen, men samtidig viste denne forstadsdannelse, at der endnu gjaldt de socialøkologiske regler fra den førindustrielle »koncentriske« købstad, hvor periferien var lavstatusområde.

Under industrialismen ændredes kvarterdannelsen i de danske byer i retning af dels en større segregation af grupper og funktioner (hvilket f.eks. endnu ikke var sket i det første Vester- og Nørrebro), dels en mere »radiær« struktur, hvor højstatusområderne i stigende grad defineredes ud fra den romantiske landskabsopfattelse og en voksende anti-by-ideologi, knyttet til villaideen. De væsentligste nye bymiljøer i denne periode blev villakvarteret, det borgerlige etagehuskvarter og arbejderkvarteret – som rendyrkedes i de nybyggede bydele, men som sandelig også virkede tilbage på de ældre kvarterer.<sup>6</sup> Nyheden var altså ikke primært, at der byggedes forstæder, men at der opstod rene boligkvarterer.

Byvæksten i 1900-tallet er i stort omfang sket som en videreførelse af den tidlige industrialismes kvarterdannelses tendenser. Kun sker der en forskydning mellem kvartertyperne, hvoraf de vigtigste er dels demokratiseringen af haveboligen, som muliggør en stadig større syntese mellem villakvarteret og arbejderkvarteret, dels det stadigt stigende kollektive og offentlige engagement i boligbyggeriet, som gør etagebyggeriet til arbejderkvarterets miljøelement par excellence. I efterkrigstiden medfører den offentlige planlægning endelig, at den »naturlige« kvarterdannelse formaliseres (»den autoritære by«), men også sløres og opbrydes.<sup>7</sup>

Af ovenstående håber jeg, det frem-

går, at jeg primært ser »forstæder« som en kombination af byvæksten og byernes sociale og fysiske kvarterdannelse. Kvarterdannelsen kan så resultere i en række karakteristiske miljøtyper, hvoraf de ikke-planlagte haveby- eller parcelkvarterer er en af de mest spændende og mindst udforskede. De findes i alle danske byer, og deres baggrund er højt varierende – snart privatudstykkede, snart foreningsorganiserede, snart filantropiske.

Med hensyn til »forstaden« som begreb kan man snarere – især ud fra Poul Sverrilds udviklingsoversigt – få den kætterske tanke, at først nu, hvor de københavnske kvarterer fra det 20. århundrede i omegnskommunerne er ved at få en mere »selvbærende« struktur med eget liv, er de ved at blive de »forstæder«, som Ebenezer Howard drømte om, men aldrig fik realiseret, fordi »havebyen« overalt i Europa blot blev en nygestaltning af den eksisterende kvarterdannelse.

## Noter

1. Jf. Robert L. Fishman: *American Suburbs/English Suburbs – a Transatlantic Comparison*, *Journal of Urban History*, 13:3, 1987.
2. *Vesterbro – en forstadsbebyggelse i København*, Miljøministeriet – Fredningsstyrelsen 1986.
3. Hugo Matthiesen: *Gamle Købmandsgårde*, 1951.
4. Eilert Sundt: *Om Piperviken og Ruseløkbakken*, 1858.
5. Gregor Paulsson: *Svensk Stad I-II*, 1950.
6. Jf. f.eks. Peter Dragsbo: *Mennesker og huse i Aabenraa – et etnologisk studie af kvarterudvikling i en nordslesvigsk købstad 1850–1920*, 1978; Henrik Fangel: *Wandel der Sozialstruktur und Viertelbildung i Hadersleben 1880–1914*, *Schleswig-Holsteins Weg in die Moderne*, 1988; Bodil Olesen: *Et kvarter og dets mennesker*, 1989; m.fl.
7. Sammenlign Ena Hvidberg og Hannelene Toft Jensen: *Vestegnen – fra gartneriland til forstad*, 1986, og samme: *Nordvestegnen – fra bondeland til bylandskab*, 1987.